

УДК 343

V. Matviychuk

MENS REA OF A CRIME OF MISAPPROPRIATION OF LANDS OF WATER RESOURCES ON AN ESPECIALLY LARGE SCALE

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор

перший проректор

ВНЗ “Національна академія управління”

м. Київ.

СУБ’ЕКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ЗЕМЛЯМИ ВОДНОГО ФОНДУ В ОСОБЛИВО ВЕЛИКИХ РОЗМІРАХ

Постановка проблеми. Питання, що стосуються суб’єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, мають важливе теоретичне та практичне значення. Тому ця проблема потребує належного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми суб’єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України, певною мірою досліджували такі науковці: С.Б. Гавриш, Н.О. Лопашенко, О.О. Дудоров, О.В. Буцко, М.В. Кумановський та ін. Проте, ці важливі як в теоретичному, так і в практичному плані, дослідження, не знайшли свого належного висвітлення.

Мета статі полягає у з’ясуванні суб’єктивної сторони злочину незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах.

Основні результати дослідження. Під суб’єктивною стороною злочину в науці кримінального права розуміють психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою злочину [1, с. 115]. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння ця сторона злочину є його внутрішньою (по відношенню до зовнішньої об’єктивної сторони злочину) стороною – невід’ємною від суб’єкта [1, с. 115]. Проблема суб’єктивної сторони злочинів і досліджуваного злочину, зокрема, відноситься до числа найменш вивчених [2, с. 392–396; 3, с. 25–30; 4, с. 6–73; 5, с. 144–148; 6, с. 11–15; 7, с. 438–509]. Це робить її надто актуальною, особливою в сучасний період боротьби зі злочинами проти навколишнього природного середовища і зокрема, передбаченого ст. 239-2 КК України. Невирішеність багатьох питань, що стосуються суб’єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 КК, вимагає розгляду деяких загальних питань цієї проблеми, без яких подальше дослідження може мати певні труднощі та дискусійні моменти. Проте, це буде упущенням, до того часу, поки людина через призму свідомості (психологічну

ознаку) не зрозуміє, що своєю негативною діяльністю людина найбільш загрожує відноsinам, що забезпечують умови (стосунки) з охорони регламентованої законами та іншими нормативно-правовими актами правомірної діяльності з користуванням поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах. Оскільки поведінка людини, в тому числі й злочинна, являє собою органічну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психологічної) сторін, тому злочин характеризується з допомогою ознак, що відносяться не тільки до зовнішньої, але й до внутрішньої сторони діяння. Кожна з цих ознак, в тому числі і ознаки суб'єктивної сторони, повинна бути вичерпно досліджена у випадку застосування кримінально-правової норми (ст. 239-2 КК), щоб, юридична характеристика указаної кримінально — правової норми повністю співпала з законодавчим її описанням.

Зазначена вище вимога набуває особливої важливості для застосування ст. 239-2 КК, оскільки найменший відступ від принципу законності в зазначеному питанні може потягти за собою тяжкі наслідки. Між тим в практичній діяльності ще зустрічаються непоодинокі випадки засудження за діяння без вини, а також призначення покарання, що не відповідає ступеню вини особи. Ці помилки досудового слідства і суду можуть мати різні чинники: 1) більш складний процес установлення і доказування ознак суб'єктивної сторони ніж об'єктивної; 2) відсутність, в переважній більшості, повного законодавчого описання юридичної характеристики конкретного діяння (зокрема, в ст. 239-2 КК); 3) недооцінка значення суб'єктивних ознак і їх поверхнєве дослідження; 4) вільне тлумачення таких інститутів кримінального права: суб'єктивна сторона, вина, мотив і мета (які не співпадають з їх законодавчим описанням) тощо.

Не претендуючи на остаточне вирішення проблем суб'єктивної сторони, як кримінально-правового інституту і маючи на увазі обмеження за обсягом роботи, ми зосередимося лише на вивченні тільки тих із них, що безпосередньо зв'язані з висновками по темі вказаного дослідження. В юридичній літературі суб'єктивна сторона злочину і, зокрема, передбаченого ст. 239-2 КК, визначається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння із певною формою вини, мотивом і метою [8, с. 115]. Таким чином, як вірно указують автори публікацій, однією і тією ж формулою психічного ставлення позначається і частина, і ціле — суб'єктивна сторона й вина [9, с. 5]. Це, на нашу думку, приводить до стирання межі між ними та іншими далекоглядними цілями, а також зв'язано з питанням про зміст суб'єктивної сторони злочину, точніше — про її співвідношення з виною.

Іноді, щодо суб'єктивної сторони, вказується дещо інакше, що це є психічне ставлення особи до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та до його наслідків, яке характеризується виною, мотивом і метою злочину [10, с. 161]. Проте і таке визначення не повністю обґрунтоване, оскільки психічне ставлення суб'єкта являє собою вину у формі умислу і необережності, а вся суб'єктивна сторона включає в себе не лише названі, а й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці.

Враховуючи те, що зазначені вище питання залежать від вирішення питання про співвідношення суб'єктивної сторони і вини, то коротко розгляне-

мо ці загальнотеоретичні питання з врахуванням обмеженого обсягу цієї роботи. З цієї проблеми питання висловлені три основні судження: 1) П.С. Дагель вважає, що вина представляє собою внутрішню, суб'єктивну сторону злочину, психічне відношення суб'єкта до свого суспільно небезпечного діяння і його наслідків, виражене в злочині [11, с. 78]. Іншими словами цей вчений ототожнював суб'єктивну сторону і вину, наголошуючи на тому, що інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно зв'язана з мотивацією і емоційною діяльністю [12, с. 41]. Обґрунтовуючи свою думку він зазначав, що точка зору, яка обґрунтовує тезис про те, що суб'єктивна сторона не вичерпується виною, а включає в себе поряд з виною мотив і мету злочину, заснована на змішанні суб'єктивної сторони злочину (вини) і ознак складу злочину, що характеризують цю суб'єктивну сторону (умисел, необережність, мотив, мету, афект, завідомість тощо), а також на змішанні понять змісту і форми вини [13, с. 123]. У оцінці такої позиції слід погодитися з думкою А.І. Рарога: 1) що ця позиція не переконлива в теоретичному відношенні і несприятлива – в практичному; 2) що ототожнення вини і суб'єктивної сторони не відповідає законодавчій характеристиці вини (закон розглядає вину як родове поняття умислу і необережності і інші психологічні моменти до поняття вини не виключає). Законодавець до змісту вини (умислу і необережності) відносить лише свідомість і волю; 3) у трактуванні П.С. Дагеля вина не конкретизована з позиції юридичної характеристики і включення до вини мотиву, мети, емоцій, завідомості та інших психологічних ознак, коло яких точно не визначено, позбавляє ці ознаки самостійності (хоча в законі таке значення їм нерідко надається); 4) ця концепція страждає логічною непослідовністю, оскільки П.С. Дагель, характеризуючи вину, ставив мотив і мету на один рівень з умислом і необережністю, але аналізуючи останні він ставить мотив і мету в один ряд не з умислом і необережністю, а вже зі свідомістю і волею (тобто, що це елемент самого умислу); 5) вона суперечить положенням філософії, тому що автор стверджує, що форма вини визначається лише свідомістю і волею, а інші психологічні елементи за його ствердженням на форму вини не впливають, хоча і входять до змісту вини (що форма вини вужча, ніж її зміст) [4, с. 5–8]. Отже, ототожнення суб'єктивної сторони і вини є необґрунтованим. Натомість деякі автори розглядають вину як поняття більш широке ніж суб'єктивна сторона. Так, Ю.А. Демидов стверджує, що вина не може зводитися до якого-небудь елемента злочину, чи до умислу і необережності, чи до діяння, взятого з його об'єктивної сторони (вона однаково виражається як в об'єктивній, так і в суб'єктивній стороні злочину) [14, с. 114]. Подібно цьому автору Г.А. Злобін стверджує, що вина, яка складає суб'єктивну сторону злочинного діяння одночасно виступає як цілісна характеристика злочину в усіх його істотних для відповідальності відношеннях і що ці властивості вини роблять її необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності (в рівній мірі протилежним як об'єктивному, так і абстрактно-суб'єктивному інкримінуванню) [15, с. 23].

Виходячи з вищевикладеного Ю.А. Демидов і Г.А. Злобін помилково вважають, що вина є одним із елементів (ознакою) суб'єктивної сторони, а натомість, що вона включає в себе як об'єктивну так і суб'єктивну сторону

злочинного діяння. З цього приводу слід погодитися з думкою А.І. Рарога, що це є не що інше, як відродження концепції “двох вин” Б.С. Утевського, яка не була сприйнята наукою і судовою практикою [16, с. 9]. Необхідно також погодитися з думкою А.І. Рарога, що такі судження Ю.А. Демидова, Г.А. Злобіна та інших мають під собою ґрунт непорозуміння, що в досудовому слідстві та судовій практиці термін вина застосовується в двох значеннях: а) в науці кримінального права поняття вини означає наявність в діяннях особи умислу і необережності; б) на практиці про вину говорять як про доказанність факту вчинення злочину конкретною особою [17, с. 15; 18, с. 50].

У вітчизняній науці кримінального права переважає думка, що психологічний зміст суб'єктивної сторони злочину розкривається з допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив і мета, що характеризують різні форми психологічної активності людини. Ці ознаки зв'язані між собою, але є самостійними психологічними явищами, але не підміняють одна одну і не переходять одна в іншу та мають різне значення. Проте, все ж таки слід погодитися з існуючими поглядами, щодо суб'єктивної сторони злочину необхідно віднести і таку психологічну ознаку як емоції, адже вони знайшли законодавче закріплення в КК України [9, с. 6].

Не вдаючись в подальшу дискусію з приводу визначення суб'єктивної сторони та вини, я вважаю, що потрібно взяти все істотне з цих визначень і використати в дослідженні суб'єктивної сторони злочину незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК). В цьому аспекті слід зазначити, що ознаки суб'єктивної сторони конкретного складу злочину або називаються в диспозиції статті 239-2 КК, або визначаються характером злочинного посягання. Вони мають неоднакове призначення, так, вина є обов'язковою ознакою досліджуваного складу злочину. Без неї відсутній склад злочину, а тому не може бути кримінальної відповідальності (ст. 2 КК). Такий підхід повністю відповідає нашій кримінально-правовій доктрині, за якою кримінальній відповідальності й покаранню повинні підлягати лише винні особи. Проте, вина не вичерпує повністю змісту суб'єктивної сторони злочину. Вина, як відомо, виражається в психічному ставленні особи до вчиненого злочину у формі умислу й необережності [8, с. 179]. Зміст форми вини розкривається в ст. 24 і 25 КК. Наука кримінального права розглядає вину особи, яка проявляється в злочині як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку повинен встановити слідчий, прокурор, суд. При цьому теорія кримінального права України відкидає так званий “оціночний” критерій розуміння вини, що мав місце в працях незначної кількості прихильників. Так, вважаючи невдалим визначення поняття вини в традиційному її розумінні, Б.С. Утевський запропонував своє, на його думку більш вдале визначення, включивши в нього оціночний момент [19, с. 103]. Його судження про вину як оціночну категорію, що виражена в негативному ставленні судді щодо поведінки підсудного, взята на озброєння практиками, могла б мати негативний вплив на діяльність органів правосуддя.

Звертаючи увагу на роль інституту суб'єктивної сторони, потрібно акцентувати увагу на значення цього елемента складу злочину в кримінально-

му праві: 1) вона є одним із обов'язкових елементів конкретного складу злочину, без встановлення якої не можна стверджувати про наявність в діяннях особи всіх ознак злочину, а також це свідчить про відсутність підстави кримінальної відповідальності; 2) з'ясування суб'єктивної сторони злочину впливає на кваліфікацію діяння; 3) розуміння суб'єктивної сторони конкретного складу злочину дає можливість здійснювати відмежування суміжних злочинів; 4) суб'єктивна сторона має значення для кваліфікації злочину; 5) розуміння суб'єктивної сторони конкретного складу злочину впливає на вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності і покарання [20, с. 46]. Крім того, суб'єктивна сторона може впливати на кримінальну відповідальність як обтяжуючі чи пом'якшуючі обставини.

Методологічною основою пізнання психіки особи до вчиненого нею злочину, зокрема передбаченого ст. 239-2 КК, є критерій її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила злочин [21, с. 8]. Ось чому суб'єктивна сторона злочину, на наше переконання, повинна встановлюватись через перелік юридично значимих ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину, на основі яких проводиться поділ злочинів із формальними або матеріальними складами. Вони, зрозуміло, неоднаково відображаються у свідомості винного. Тому в кримінально-правовій доктрині приділяється значна увага з'ясуванню змісту вини у злочинах із формальним складом, до яких відноситься злочин, передбачений частинами 1 та 2 ст. 239-2 КК України. У науці кримінального права з цього питання існує дві точки зору. Одні автори стверджують, що у злочинах формальним складом вина виражається в психічному відношенні не тільки до дій, але й до наслідків [22, с. 27; 23, с. 6]; інші переконані, що у злочинах з формальним складом, де наслідок не є ознакою об'єктивної сторони таких складів злочину, психічне ставлення до нього не впливає на форму вини і кваліфікацію злочинів (тобто в злочинах із формальними складами форма вини визначається психічними ставленнями тільки до діяння) [21, с. 74; 24, с. 11–29].

Автор повністю поділяє другу точку зору, тому що вона не ігнорує різницю між матеріальними і формальними складами, що обумовлена їх законодавчою конструкцією.

Виходячи з таких загальних передумов цього дослідження, перейдемо до розгляду суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 КК. У зазначеній статті КК України відсутні будь-які вказівки на суб'єктивні ознаки. Разом з тим, структура об'єктивної сторони злочину передбаченого частинами 1 та 2 ст. 239-2 КК, як злочину з формальним складом, свідчить, що цей злочин може вчинятися лише умисно. Більш точно це ми можемо довести, використовуючи загальноприйняту характеристику вини, користуючись такими показниками вини, як зміст, форма і сутність, враховуючи те, що форма вини має найбільш вагоме значення для злочину незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, а тому її аналіз дозволяє зрозуміти ознаки вини в цьому злочинному діянні.

Форма вини, як зазначає П. С. Дагель, насамперед пояснює внутрішній зв'язок та спосіб організації елементів і процесів між собою, а також і з зовніш-

німи умовами [12, с. 60]. У свою чергу форма вини визначається її змістом, різними співвідношеннями інтелектуального і вольового зв'язку суб'єкта злочину з об'єктивними ознаками цього злочинного діяння. У той же час, форма вини надає змісту вини юридичної визначеності, ставить його в легально встановлені межі, залишаючи поза ними будь-які інші психічні процеси, крім свідомості й волі, а також форма вини робить категорію вини придатною до практичного застосування [4, с. 15]. У юридичних джерелах форму вини розуміють як встановлене законом певне співвідношення інтелектуальних і вольових ознак, що визначають ставлення винної особи до вчиненого діяння та його наслідків [25, с. 306]. Слід звернути увагу на те, що в ст. 23 КК України закріплено дві основні форми вини – умисел та необережність. У відповідності із ст. 24 КК України умисел поділяється на такі види: прямий умисел і непрямий умисел [26]. Крім того, необережність поділяється на злочинну самовпевненість і злочинну недбалість [26].

Автор переконаний, що для того, щоб запропонувати якісь теоретичні пояснення і практичні рекомендації правоохоронним органам, судам із зазначеної проблеми, необхідно звернутися до дій які вчинила особа (суб'єкт злочину) при незаконному заволодінні ґрунтовими землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК). При опитуванні працівників правоохоронних органів із 200 осіб підданих опитуванню 98 % зазначили, що цей злочин, передбачений чч. 1 та 2 ст. 239-2 КК України вчиняється умисно, вид умислу прямий і лише 2 % – схильні, що цей злочин може вчинятися як з прямим так і непрямим умислом. Характер та зміст вини у злочинах з формальним складом не передбачає необхідності психічного відношення особи до суспільно небезпечних наслідків, а свідомість і воля людини тут має встановлюється лише стосовно дій позначених в диспозиціях чч. 1 та ч. 2 ст. 239-2 КК України. Структура злочинів з формальними складами, до яких належить діяння, передбачене чч. 1 та ч. 2 ст. 239-2 КК України, така, що наслідки в них лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони, а отже і складу злочину [27, с. 73]. Ще раз стверджуємо, що об'єктивна сторона злочину, що нами досліджується в якості обов'язкової ознаки включає лише суспільне небезпечне дії та місце вчинення злочину. Інтелектуальна ознака умислу в даних злочинах включає лише усвідомлення особою суспільної небезпечності дій, а вольовий момент умислу охоплюється бажанням особи вчинити такі дії, що передбачені в чч. 1 та 2 ст. 239-2 КК України.

Проте з метою більш глибокого дослідження суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України звернемося до поглядів вчених. Важливо акцентувати увагу на тому, що думка фахівців стосовно форми і виду вини мають певні розходження; 1) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич – заявляють, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 239-2 КК характеризується прямим умислом до діяння [28, с. 545]; 2) С. Б. Гавриш та О.О. Дудоров наполягають на тому, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною формою вини [29, с. 417]; 3) М.В. Кумановський – переконує, що вина за чч. 1 та ч. 2 ст. 239-2 виражається у формі умислу (умисел лише прямий) [30, с. 124]; 4) О.В. Буцько – вбачає, що за чч. 1 та ч. 2 ст. 239-2 КК характерний

лише прямий умисел, про це свідчить формальний характер злочину та термін “незаконно” [32, с. 115]; М.І. Мельник, М.І. Хавронюк — упевнені, що суб’єктивна сторона цього злочину характеризується умислом (при цьому вони мають на увазі як прямий, так і непрямий умисел) [31, с. 754–755].

Аналіз поглядів на суб’єктивну сторону вчинюваних злочинів за ч. 1 та ч. 2 ст. 239-2 КК свідчить, що розбіжностей у авторів з цього приводу немає.

Стосовно вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 239-2 КК свідчить, що вина тут розглядається авторами наступним чином: 1) В.С. Плугатир та О.В. Кришевич — зазначають, що суб’єктивна сторона цього злочину до діяння характеризується прямим умислом, а до наслідків лише необережною формою вини; 2) О.О. Буцько — стверджує, що суб’єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 239-2 КК України, не виключає вчинення його з необережності; 3) М. В. Кумановський — переконує, що суб’єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 239-2 КК України, характеризується змішаною формою вини, при якій психічне ставлення до діяння проявляється в умисній формі вини (прямого умислі), а ставлення до наслідків — у необережній формі вини (злочинній самовпевненості чи злочинній недбалості) [30, с. 184]. Ми схильні до позиції, форми і виду вини, яку пропонують В.С. Плугатир, О.В. Кришевич та М.В. Кумановський, але з певними уточненнями як до ч. 1 та ч. 2 ст. 239-2 КК України, так і до ч. 3 ст. 239-2 КК України.

Виходячи з викладеного вище, перш за все звернемо увагу, що однією з основних ознак, які характеризують злочин, передбачений ст. 239-2 КК, є суспільна небезпека. Визначаючи зміст умислу, а точніше, інтелектуального критерію вини, треба встановити і фактор усвідомлення особою вчиненого нею діяння. Таке усвідомлення повинно включати дві складові: по-перше, усвідомлення особою фактичного змісту та характеру події яка утворює діяння як акт вольової поведінки людини; і, по-друге, усвідомлення особою соціальної корисності або, навпаки, шкідливості її поведінки для охоронюваних законом інтересів суспільства, громади чи окремої людини. Послідовність такого усвідомлення, етапи формування думок особи щодо своєї поведінки, може бути різною. В одних випадках, особа взагалі не зважає на суспільну небезпечність, заборонність, караність свого діяння, зосереджуючи свою увагу лише на своїх бажаннях щодо певних дій, передбачених ст. 239-2 КК України. При цьому, якщо людина не усвідомлює фактичного змісту та характеру свого діяння, то усвідомлення його суспільної небезпечності також виключається. У той же час, усвідомлення суспільно небезпечного характеру поведінки передбачає розуміння і змісту дій, що описані в ст. 239-2 КК України. Аналіз змісту умислу злочинів, що досліджуються, дає нам можливість стверджувати, що суспільно небезпечний характер цих діянь охоплюється повним розумінням особи. Підставою для такого твердження є положення, які закладені в частинах 1 та 2 ст. 239-2 КК України (в їх об’єктивній стороні), за ознаками зовнішньої сторони цього злочину особа усвідомлює виходячи з розуміння таких дій: 1) незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду без отримання на це дозволу; 2) незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду з отриманням такого спеціального дозволу, проте

з порушенням умов, які в ньому описані; 3) незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду, але без оформлення в установленому порядку проектної документації тощо; 4) вчинення таких дій повторно; 5) вчинення таких дій за попередньою змовою групою осіб.

Таким чином, особа має можливість у повному обсязі оцінити майбутні наслідки своєї поведінки, її заборону, а отже і усвідомити, що караність діяння означає його підвищену суспільну небезпеку. Це складає, на нашу думку, перший етап формування умислу винного — інтелектуальний критерій вини. На другому етапі особа приймає рішення діяти у заборонений ч. 1 та 2 ст. 239-2 КК України спосіб, який нами позначений вище, чи утриматись від нього. У цьому випадку винний усвідомлює, що вчиняючи дії, розуміє їх суспільну небезпечність, але бажає їх вчинити. У цьому контексті можна стверджувати, що саме від волі винної особи залежить рішучість у вчиненні злочину незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах.

На думку певного кола науковців умисним вважаються також дії особи, яка, не усвідомлюючи самої суспільної небезпечності свого діяння, бажає його вчинити [26, с. 134]. Дане правило може бути застосовано і для аналізованих злочинів як діянь із формальними складами, які можуть бути вчинені лише з прямим умислом і для наявності складу злочину немає кримінально-правового значення передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Здійснюючи дії, передбачені ч. 1 та 2 ст. 239-2 КК України, винний взагалі може не приділяти уваги можливому розвитку подій як результату його поведінки, зосереджуючись лише на самому змісті своїх вчинків, їх обґрунтованості та важливості в момент вчинення.

Щодо злочину, передбаченого ч. 3 ст. 239-2 КК України, то він відноситься до діянь з матеріальним складом, а отже суб'єктивна сторона цього злочину тут характеризується не змішаною формою вини, як це зазначає М.В. Кумановський [30, с. 184], а з подвійною формою вини до дій має місце прямий умисел, а до наслідків лише — необережність.

Мотиви зазначених злочинів можуть бути різними і значення для кваліфікації не мають, а впливають лише на призначення покарання. Мотиви цього злочину корисливі, а мета — наживи (незаконне збагачення). Так, нашим опитуванням працівників правоохоронних органів, суддів, студентів юридичних вузів і факультетів (600 осіб) встановлені мотив та мета злочинів, передбачених ст. 239-2 КК України. Мотиви цих злочинів: 1) користь — 85% випадків; 2) намагання виділитися у колі таких осіб, які мають такі землі — 15% випадків. Натомість метою таких злочинів була: 1) нажива (збагачення) — 85% випадків; 2) досягнення переваги по відношенню до інших людей — 15% випадків.

Враховуючи те, що мотив не входить в зміст психологічного відношення особи до вчиненого нею діяння за ст. 239-2 КК України, він лежить поза сферою інтелекту і волі як ознаки умислу, то вони таким чином складають психологічну основу, на якій зароджується вина. Як складові психологічного процесу в зв'язку з вчиненням злочину, вони перетворюються (складаються) із незлочинних мотивів, які не оцінюються кримінальним правом на відміну від вини. Проведений аналіз судової практики щодо мотивів їх вчинення і підтверджує умисну форму вини для злочину, передбаченого ст. 239-2 КК

України. Отже, мотив — це завжди психологічна причина вчинку. В цій якості виступають усвідомлені спонукання, інтереси тощо.

Мета (перспектива) — джерело спрямованості суб'єкта, його активності. Вона, як показує аналіз кримінальних справ цієї категорії, відображає уявну модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій). При цьому, в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, але певна з них все ж домінує і це логічно, тому що вона має певні порядки домінант; загально визначеним є те, що на відміну від мотиву мета характеризує безпосередній злочинний результат, якого прагне винний, вчиняючи злочин. Мета та мотив по-різному характеризують вольовий процес, якщо мотив злочину відповідає на питання, чим керується особа, яка вчинює злочин, то мета злочину визначає направленість дій, тобто — якого наслідку хоче досягти особа. Певною мірою дана проблема взагалі вирішується на законодавчому рівні і в деяких зарубіжних джерелах [33; 34; 35; 36].

Висновки. На підставі дослідження можна визначити такі основні положення: 1) суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 239-2 КК України, характеризується виною у формі умислу. Умисел для цього злочину може бути лише прямий; 2) суб'єктивна сторона злочину для ч. 3 ст. 239-2 КК України характеризується подвійною виною, а саме: стосовно дій умисел прямий, а до наслідків необережна форма вини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.] ; за ред. П.С. Матишевського та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 1997. — 512 с.

2. *Беньківський В.О.* Деякі теоретичні питання вини / В.О. Беньківський // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2000. — Вип. 7. — С. 392–396.

3. *Воробей П.А.* Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину / Петро Адамович Воробей. — К. : НАВСУ, 1997. — 184 с.

4. *Рарог А.И.* Субъективная сторона и квалификация пре ступлений / Алексей Иванович Рарог. — М. : Профобразование, 2001. — 135 с.

5. *Ткачук А.Л.* До питання про витоки вини як правової категорії / А.Л. Ткачук // Актуальні проблеми держави та права / Одес. нац. акад. — Одеса, 2000. — Вип. 13. — С. 144–148.

6. *Фельдблом В.С.* Уголовная ответственность за заведомо ложное показание : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.715. “Уголовное право и уголовный процесс” / В.С. Фельдблом. — М., 1972. — 16 с.

7. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні : тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 1992. — С. 62–64.

8. Учебник уголовного права. Общая часть / [Бородин С.В., Кудрявцев В.Н., Кузнецова Н.Ф. и др.] ; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. — М. : Спартак, 1998. — 412 с.

9. *Матвійчук В.К.* Суб'єктивна сторона складу злочину : [лекція] / В.К. Матвійчук, С.А. Тарарухін. — К. : Українська академія внутрішніх справ, 1994. — 36 с.
10. *Светлов А.Я.* Суб'єктивна сторона преступлення / А.Я. Светлов // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе : Часть общая. — К., 1995. — С. 160–168.
11. *Дагель П.С.* Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Изв. вузов. Правоведение. — 1969. — № 1. — С. 77–79.
12. *Дагель П.С.* Суб'єктивна сторона преступлення и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. — Воронеж : Воронеж. ун—т, 1974. — 230 с.
13. *Дагель П.С.* Понятие вины в советском уголовном праве / П. С. Дагель // Материалы XIII научной конференции ДВГУ. — Владивосток, 1968. — Ч. IV. — С. 121–129.
14. *Демидов Ю.А.* Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Юрий Андреевич Демидов. — М. : Юрид. лит, 1975. — 184 с.
15. *Злобин Г.А.* Виновное вменение в историческом аспекте / Г.А. Злобин // Уголовное право в борьбе с преступностью. — М., 1981. — С. 20–26.
16. *Протченко Б.А.* Понятие невменяемости в советском уголовном праве / Б.А. Протченко // Изв. вузов. Правоведение. — 1987. — С. 82–86.
17. *Малков В.П.* Суб'єктивні основи уголовной ответственности / В.П. Малков // Государство и право. — 1995. — № 1. — С. 14–16.
18. *Плотников А.И.* Объективное и субъективное в уголовном праве (оценка преступления по юридическим признакам) / Александр Иванович Плотников. — Оренбург : Основа, 1997. — 140 с.
19. *Утевский Б.С.* Вина в советском уголовном праве / Борис Самойлович Утевский. — М. : Госюриздат, 1950. — 319 с.
20. *Бажанов М.Й.* Уголовное право Украины. Общая часть: [конспект лекцій] / М.Й. Бажанов. — Днепропетровск : Пороги, 1992. — 168.
21. *Дагель П.С.* Установление субъективной стороны преступления / П.С. Дагель, Р. В. Михеев. — Владивосток : ДВГУ, 1972. — 36 с.
22. *Дурманов Н.Д.* Понятие преступления / Николай Дмитриевич Дурманов. — М. — Л. : АН СССР, 1948. — 312 с.
23. *Никифоров Б.С.* Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров // Советское государство и право. — 1965. — № 6. — С. 26–28.
24. *Склярів С.В.* Вина и мотивы преступного поведения / Сергей Валерьевич Склярів. — СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2004. — 326 с.
25. Курс уголовного права. Общая часть / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжнова. — М. : Зеркало-М, 2002. — Т. 1: Учение о преступлении. — 624 с.
26. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
27. *Гавриш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / Степан Богданович Гавриш. — Харьков : Основа, 1994. — 640 с.
28. *Плугатир В.С.* Злочини проти довкілля / В.С. Плугатир, О.О. Кришевич // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. — К. : Юрінком Інтер, 2016. — С. 530–578.
29. Гавриш С.Б. Коментар до статей 236–250 КК України / С.Б. Гавриш // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Т. 2 Особлива

частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов.. — Х. : Право, 2013. — С. 394—453.

30. *Кумановський М.В.* Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах: соціальна обумовленість та склад злочину: Дис.... На здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / М.В. Кумановський. — Харків, 2014. — 220 с.

31. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Коментар до ст. 239 — 2 КК України / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — 7-ме вид., переробл. та допов. — К. : Юридична думка, 2010. — С. 753—755.

32. *Буцко О.В.* Поняття злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України / О.В. Буцко. — К. : “Юридична Наука”. — № 10. — 2014. — С. 40—45.

33. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. — St Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 226 p.

34. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; — St Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

35. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

36. The Latvian Penal / edited and introduction by candidate of law A.I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A.I. Lukashov. — St. Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2001. — 313 p.

REFERENCES

1. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruch. dlia stud. yuryd. vuziv i fak. / [H.V. Andrusiv, P.P. Andrushko, V.V. Benkivskiyi ta in.]; za red. P.S. Matyshevskoho ta in.]. — K. : Yurinkom Inter, 1997. — 512 s.

2. *Benkivskiyi V.O.* Deiaki teoretychni pytannia vyny / V.O. Benkivskiyi // Derzhava i pravo : zb. nauk. prats. Yurydychni i politychni nauky / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. — K., 2000. — Vyp. 7. — S. 392—396.

3. *Vorobei P.A.* Teoriia i praktyka kryminalno-pravovoho stavlennia v vynu / Petr Adamovych Vorobei. — K. : NAVSU, 1997. — 184 s.

4. *Rarog A.I.* Subektivnaja storona i kvalifikacija prestuplenij / Aleksej Ivanovich Rarog. — M. : Profobrazovanie, 2001. — 135 s.

5. *Tkachuk A.L.* Do pytannia pro vytoky vyny yak pravovoi katehorii / A.L. Tkachuk // Aktualni problemy derzhavy ta prava / Odes. nats. akad. — Odesa, 2000. — Vyp. 13. — S. 144—148.

6. *Fel'dbljum V.S.* Ugolovnaja otvetstvennost' za zavedomo lozhnoe pokazanie : avtoref. diss. na soiskanie uchenoj stepeni kand. jurid. nauk : spec. 12.715. “Ugolovnoe pravo i ugolovnyj process” / V.S. Fel'dbljum. — M., 1972. — 16 s.

7. *Matvejchuk V.K.* Utochnenie ponjatija subekta jekologicheskikh prestuplenij na sovremennom jetape razvitija obshhestva i gosudarstva / V.K. Matvejchuk // Problemy borotby zi zlochynnistiu v Ukraini : tezy dopovidei i povidomlen resp. nauk. konf. / AN Ukrainy. Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. — K., 1992. — S. 62—64.

8. Uchebnik ugodovnogogo prava. Obshhaja chast' / [Borodin S.V., Kudrjavcev V.N., Kuznecova N.F. i dr.]; pod red. V. N. Kudrjavceva, A. V. Naumova. — M. : Spartak, 1998. — 412 s.

9. *Matviichuk V.K.* Subiektyvna storona skladu zlochynu : [leksiiia] / V.K. Matviichuk, S. A. Tararukhin. — K. : Ukrainska akademiia vnutrishnikh sprav, 1994. — 36 s.

10. *Svetlov A.Ja.* Subektivnaja storona prestuplenija / A. Ja. Svetlov // Ugodovnoe pravo Ukrainskoj SSR na sovremennom jetape : Chast' obshhaja. — K., 1995. — S. 160–168.

11. *Dagel' P. S.* Soderzhanie, forma i sushhnost' viny v sovetskom ugodovnom prave / P. S. Dagel' // Izv. vuzov. Pravovedenie. — 1969. — № 1. — S. 77–79.

12. *Dagel' P.S.* Subektivnaja storona prestuplenija i ee ustanovlenie / P.S. Dagel', D.P. Kotov. — Voronezh : Voronezh. un—t, 1974. — 230 s.

13. *Dagel' P.S.* Ponjatie viny v sovetskom ugodovnom prave / P.S. Dagel' // Materialy XIII nauchnoj konferencii DVGU. — Vladivostok, 1968. — Ch. IV. — S. 121–129.

14. *Demidov Ju.A.* Social'naja cennost' i ocenka v ugodovnom prave / Jurij Andreevich Demidov. — M. : Jurid. lit, 1975. — 184 s.

15. *Zlobin G.A.* Vinovnoe vmenenie v istoricheskom aspekte / G.A. Zlobin // Ugodovnoe pravo v bor'be s prestupnost'ju. — M., 1981. — S. 20–26.

16. *Protchenko B.A.* Ponjatie nevmenjaemosti v sovetskom ugodovnom prave / B.A. Protchenko // Izv. vuzov. Pravovedenie. — 1987. — S. 82–86.

17. *Malkov V.P.* Subektivnye osnovanija ugodovnoj otvetstvennosti / V.P. Malkov // Gosudarstvo i pravo. — 1995. — № 1. — S. 14–16.

18. *Plotnikov A.I.* Obektivnoe i subektivnoe v ugodovnom prave (ocenka prestuplenija po juridicheskim priznakam) / Aleksandr Ivanovich Plotnikov. — Orenburg : Osnova, 1997. — 140 s.

19. *Utevskij B.S.* Vina v sovetskom ugodovnom prave / Boris Samojlovich Utevskij. — M. : Gosjurizdat, 1950. — 319 s.

20. *Bazhanov M.J.* Ugodovnoe pravo Ukrainy. Obshhaja chast': [konspekt lekcij] / M.J. Bazhanov. — Dnepropetrovsk : Porogi, 1992. — 168.

21. *Dagel' P.S.* Ustanovlenie subektivnoj storony prestuplenija / P.S. Dagel', R.V. Miheev. — Vladivostok : DVGU, 1972. — 36 s.

22. *Durmanov N.D.* Ponjatie prestuplenija / Nikolaj Dmitrievich Durmanov. — M. — L. : AN SSSR, 1948. — 312 s.

23. *Nikiforov B.S.* Ob umysle po dejstvujushhemu zakonodatel'stvu / B.S. Nikiforov // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. — 1965. — № 6. — S. 26–28.

24. *Sklyarov S.V.* Vina i motivy prestupnogo povedenija / Sergej Valer'evich Sklyarov. — SPb. : R. Aslanov, Juridicheskij centr Press, 2004. — 326 s.

25. Kurs ugodovnogogo prava. Obshhaja chast' / Pod red. N.F. Kuznecovoj, I.M. Tjazhnova. — M. : Zerkalo-M, 2002. — T. 1: Uchenie o prestuplenii. — 624 s.

26. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. // Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2001. — № 25–26. — St. 131.

27. *Gavrish S.B.* Ugodovno-pravovaja ohrana prirodnoj sredy Ukrainy. Problemy teorii i razvitija zakonodatel'stva / Stepan Bogdanovich Gavrish. — Har'kov : Osnova, 1994. — 640 s.

28. *Pluhatyr V.S.* Zlochyny proty dovkillia / V.S. Pluhatyr, O.O. Kryshevych // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / D.S. Azarov, V.K.

Hryshchuk, A.V. Savchenko [ta in.]; za red. O.M. Dzhuzhi, A.V. Savchenka, V.V. Cherneia. — K. : Yurinkom Inter, 2016. — S. 530—578.

29. *Havrysh S.B.* Komentar do statei 236—250 KK Ukrainy / S. B. Havrysh // Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar : u 2 t. / T. 2 Osoblyva chastyna / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in. ; za zah.red. V.Ya. Tatsiia, V.P. Pshonky, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. — 5-te vyd., dopov.. — Kh. : Pravo, 2013. — S. 394—453.

30. *Kumanovskiy M.V.* Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zavolodinnia zemliamy vodnoho fondu v osoblyvo velykykh rozmirakh: sotsialna obumovenist ta sklad zlochyну: Dys... Na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk za spets. 12.00.08 — kryminalne pravo takryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / M. V. Kumanovskiy. — Kharkiv, 2014. — 220 s.

31. *Melnyk M.I.* Komentar do st. 239 — 2 KK Ukrainy / M.I. Melnyk, M.I. Khavroniuk // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy; za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. — 7-me vyd., pererobl. ta dopov. — K. : Yurydychna dumka, 2010. — S. 753—755.

32. *Butsko O.V.* Poniattia zlochyну, peredbachenoho st. 239-2 KK Ukrainy / O.V. Butsko. — K. : “Yurydychna Nauka”. — № 10. — 2014. — S. 40—45.

33. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. — St Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 226 p.

34. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; — St Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

35. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

36. The Latvian Penal / edited and introduction by candidate of law A.I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A.I. Lukashov. — St. Petersburg : “Yuridichesky Center — Press”, 2001. — 313 p.

Матвійчук В.К. Суб'єктивна сторона злочину незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах

У статті здійснено дослідження суб'єктивної сторони злочину незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах. Автор з'ясував загальні положення стосовно суб'єктивної сторони злочину, а також злочину, передбаченого ст. 239-2 KK України, дослідив існуючі погляди на психічне відношення до вчинення цього діяння та сформулював судження стосовно суб'єктивної сторони цього злочину.

Ключові слова: суб'єктивна сторона, вина, мотив, умисел, поведінка, форма вини.

Матвейчук В.К. Субъективная сторона преступления незаконное завладение землями водного фонда в особо крупных размерах

В статье проведено исследование субъективной стороны преступления незаконное завладение землями водного фонда в особо крупных размерах. Автор выяснил общие положения о субъективной стороне преступления, а также преступления, предусмотренного ст. 239-2 УК Украины, исследовал существующие взгляды на психическое отношение к совершению этого деяния и сформулировал суждение относительно субъективной стороны данного преступления.

Ключевые слова: субъективная сторона, вина, мотив, умысел, поведение, форма вины.

Matviychuk V. Mens Rea of a Crime of Misappropriation of Lands of Water Resources on an Especially Large Scale

In this article, the research of mens rea of a crime of misappropriation of lands of water resources on an especially large scale is provided. The author defines general provisions regarding mens rea of a crime, and of a crime provided for in Article 239-2 of the Criminal Code of Ukraine in particular. The author also investigates the existing viewpoints on mental attitude to the mentioned crime. The authentic conclusions about mens rea of a crime of misappropriation of lands of water resources on an especially large scale are suggested.

Keywords: Mens Rea; Guilt; Motive; Intent; Behavior; Forms of Guilt

Стаття надійшла до редакції: 11.10. 2017.